

Publishing, 2014г. – С. 82-106. (on-line версія журналу: <http://fund-issled-intern.esrae.ru/4-50>)

19. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. М. : Педагогика, 1989. - 560 с.
20. Эльконин Д.Б. Выдержки из научных дневников (1960-1962)// Вопросы психологии. 2004. №1. – С. 17 – 29.

Відомості про автора:

Шрагіна Лариса Ісаківна – доцент кафедри соціальної та прикладної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Статтю подано до друку 10.04.2015.

УДК 159.922

© О. М. Юрчик, 2015 р.

О. М. Юрчик (м. Івано-Франківськ)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БУЛІНГУ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем у сучасній психологічній науці – булінгу в початкових класах. У праці розглядаються погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сутності феномена насилля, уточнено робочі дефініції понять булінг, шкільне насилля, агресія, агресивність. Здійснено соціально-психологічний аналіз проявів насилля в середовищі дітей початкових класів; за результатами емпіричного дослідження побудовано матрицю кореляційного аналізу показників булінгу в початкових класах. Теоретично обґрунтовано необхідність здійснення психопрофілактичних заходів щодо попередження шкільного насилля.

Ключові слова: агресія, агресивність, булінг, третирування, шкільне насилля, молодший школяр, жертва, кривдник.

Статья посвящена одной из актуальных проблем в современной психологической науке – буллингу в начальных классах. В работе рассматриваются взгляды отечественных и зарубежных ученых о сущности феномена насилия, уточнено рабочее дефиниции понятий буллинг, школьное насилие, агрессия, агрессивность. Осуществлен социально-психологический анализ проявлений насилия в среде детей начальных классов; по результатам эмпирического исследования построена матрица корреляционного анализа показателей буллинга в начальных классах. Теоретически обоснована необходимость осуществления психопрофилактических мероприятий по предупреждению школьного насилия.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, буллинг, третирувания, школьное насилие, младший школьник, жертва, обидчик.

The article is dedicated to one of the urgent problems in modern psychological science – bullying in primary school. The work examines the views of domestic and foreign scholars regarding the nature of the violence phenomenon, specified working definitions of bullying conception, school violence, aggression and aggressiveness. Social-psychological analysis of the violence manifestations among children of primary school was carried out; according to the results of empirical research the correlation analysis matrix of bullying performance in primary school was built. Theoretically substantiated the need for psycho preventive measures to prevent school violence.

Keywords: aggression, aggressiveness, bullying, humiliation, school violence, a pupil, victim, offender.

Постановка проблеми. На теперішній час серйозну кризу переживає не лише країна, а й суспільство загалом. Глобалізація, інформатизація, політичні, культурні, релігійні маніпуляції, різного роду трансформації є чинниками, що негативно впливають на людину та зумовлюють виникнення різних форм патологічної негуманності, «здичавілої» поведінки. Школа не залишається осторонь реальності життя, адже учні переймають моделі міжособистісної взаємодії, що набувають деструктивного характеру. Побутуюче традиційне уявлення, що булінг є проблемою переважно західних суспільств – хибне, оскільки є досить поширений в останні роки, на жаль, і в наших українських школах, що в свою чергу викликало науковий інтерес до даного явища з позиції «науки про душу». У світлі сучасних змін ми можемо говорити про насилля не лише як про девіантну активність, але також як про психологічний феномен, котрий більшою чи меншою мірою притаманний повсякденному буттю особистості.

Аналіз сучасних наукових джерел, присвячених булінгу свідчить про недостатню розробленість цієї проблеми у вітчизняній психологічній науці. Донедавна проблема булінгу в учнівському середовищі українськими науковцями практично не досліджувалася, тому психологічні профілі потенційних учасників системно не описані. Запропоноване дослідження спрямоване на розширення сфери наукових знань про проблему шкільного насильства у середовищі дітей початкових класів, зокрема, здійснено спробу описати особливості проявів насилля в середовищі дітей початкових класів.

Мета статті – за результатами емпіричного дослідження побудувати психологічні профілі потенційних учасників булінгу: жертв, кривдників, спостерігачів; теоретично обґрунтувати необхідність здійснення психопрофілактичних заходів щодо попередження шкільного насилля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із порушеної теми виявив професійний інтерес до цієї проблеми у вчених різних сфер знань – філософів, педагогів, правознавців, психотерапевтів. Водночас психологічні аспекти насильства щодо дітей широко представлені у працях А.Асмолова, С.Болтівця, Б.Братуся, Т.Драгунової, В.Знакова, Н.Зинов'євої, Н.Левітова, С.Максименка, Н.Максимової, Н.Михайлової, Г.Прихожан, К.Сельченко, Л.Семенюк, Н.Солдатенко та ін.

Особливості виникнення феномена жорстокої поведінки людини досліджувалися багатьма зарубіжними психологами: А.Бандурою, Р.Бероном, А.Брауном, К.Бютнером, М.Кляйн, А.Мічерліхом, Д. Річардсоном, К.Фегестром, З.Фрейдом, К.Хорні та ін.

Проблема насильства в освітньому середовищі стала предметом наукового аналізу в працях М.Алексєєнко, К.Дамбах, Д.Дікової-Фаворської, Є.Дубровської, Н.Зимівець, Е.Кіричевської, Я.Колодзейчик, К.Коруби, О.Маланцевої, Ю.Малієнко, Д.Ольвеуса, Е.Чемеровської-Коруби, І.Харламової, Т.Цюман, М.Ясеновської та ін.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження цієї проблеми науковці значну увагу приділяють тлумаченню поняття «насильство». Так, К.Дуден переконливо доводив, що воно походить від німецького «walten», тобто панувати, управляти. Слово має індоєвропейський корінь і означає – «бути сильним, хазяїн». Його вживають для специфічної характеристики правителів і використовують, щоб описати владу та у випадку покарання за непокору й відмови [4]. В.Даль у своєму словнику трактує термін «насильство» як примус, неволя, потреба, силювання, сором'язлива дія, образливе, незаконне і свавільне. Зі сказаного випливає, що одним із ключових для розуміння цього поняття є положення про застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір. Поняття «насильство» зазвичай ототожнюється із застосуванням фізичної сили для заподіяння шкоди людям або власності. Таке визначення насильства надане в Оксфордському словнику.

Однією з форм насильницької поведінки є систематичне переслідування (третирування, або «мобінг» та «булінг») учнів у закладах освіти однокласниками або старшими учнями. За своєю сутністю третирування – це специфічна форма агресивної поведінки, при якій сильніший (авторитетний) учень (або учні) систематично переслідує іншого (слабкого, аутсайдера). Ситуація

третирування не обмежується лише ролями «агресора» і «жертви», вона «втягує» інших однокласників, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин.

Шведський дослідник Х.Лейман запропонував термін «мобінг» (або «психологічне тероризування»), під яким розумів ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда. Такі дії повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають впродовж відносно довгого періоду (як мінімум півроку) [5].

Зазвичай науковці стверджують, що насилля є продуктом людської агресії (Л.Берковіц, Дж.Доллард, К.Лоренс, В.Мак-Даугалл, Н.Міллер, Е.Фромм та ін.). Але Ф.Зімбардо, С.Мілграм у власних соціально-психологічних експериментах довели, що соціальна ситуація може вивільнити садистські імпульси людини, змусити її зняти з себе вантаж особистої відповідальності та вчинити насилля над таким, як вона сама [1]. Спираючись на ці дані, можна констатувати, що насилля це не тільки агресія, яка має біологічну природу, це ще й продукт соціальної ситуації, яка може його згенерувати.

У сучасній психології розрізняють поняття «агресія» та «агресивність». Перше зазвичай передбачає окремі дії, вчинки, друге – відносно стійку властивість особистості, яка виражається у готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожу. Під агресією розуміють будь-які дії, що завдають або мають намір завдати шкоду іншій людині, групі людей або тварині, а також будь-якому предмету (Е.Фромм), створюють психологічний дискомфорт, пов'язаний з негативними переживаннями, станом напруги, страху, пригнічення (С.Шебанова). На думку Р.Берона та Д.Річардсона, агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на кривду чи нанесення шкоди іншій істоті, яка не бажає такого ставлення.

Негативне ставлення до агресії викликане ототожненням понять агресії та насильства. Насильство – це не стільки прояв біологічних поведінкових стереотипів, а передовсім специфічний феномен, що виходить за межі дозволеного і є навмисним, усвідомленим впливом на інших, зумовленим мотивом деструктивного самоствердження. На противагу цьому, дослідники відмежовують позитивну агресію, що забезпечує індивідові, групі чи суспільству в цілому можливість виживання, безпеки і розвитку, від негативної агресії, спрямованої на задоволення потягів шляхом нанесення шкоди іншим (Г.Паренс).

Аналіз наукових джерел, які стосуються проблеми шкільного насилля, ґрунтовне дослідження даного феномену, дозволили нам визначити основні положення програми та методики емпіричного дослідження булінгу в початкових класах. Ефективність наукового пошуку багато в чому обумовлена послідовністю дослідницьких кроків, котрі повинні привести до достовірних результатів на основі обґрунтування логіки і методики дослідження, що уособлюють стратегію і тактику даного пошуку. Безперечно, що, як і будь-який дослідницький процес, дане дослідження характеризується деякою самоорганізованістю та варіативністю і важко піддається структуруванню.

Емпіричне дослідження здійснювалося протягом двох років і складалося з декількох етапів. Перший етап полягав у дослідженні індивідуально-психологічних особливостей учнів (агресивність особистості, рівень тривожності), соціально-психологічних чинників (статус у колективі однокласників, емоційний мікроклімат в сім'ї тощо), характеристик спрямованості та самосвідомості особистості (рівень самооцінки). На другому етапі реалізовувалася концептуальна психологічна модель профілактики шкільного насильства серед дітей молодшого шкільного віку; проведений моделюючий експеримент. На третьому етапі проводився якісний та кількісний аналіз експериментальних даних, обчислювалися коефіцієнти значущості відмінностей між окремими показниками, проводився кореляційний аналіз даних, підводилися підсумки експериментального дослідження. Загалом участь у дослідницькій роботі взяли 212 учнів початкових класів м. Тернополя, 30 вчителів, 106 батьків.

Дослідження було побудоване на основі так званого плану для чотирьох рандомізованих груп з контролем ефектів попереднього тестування. Досліджуваних ми об'єднали в одну експериментальну групу і три контрольних. В експериментальній групі проводили попереднє

тестування, профілактичний вплив і підсумкове тестування. У першій контрольній групі також здійснювали попереднє тестування, але їй не надавали експериментального впливу, а одразу проводили підсумкове тестування. Другій контрольній групі одразу ж пропонували експериментальний вплив, а потім – підсумкове тестування. У третій контрольній групі проводили тільки одне тестування – підсумкове. У даній статті висвітлено результати попереднього тестування експериментальної та першої контрольної груп.

На першому етапі констатувального експерименту виявлялися показники шкільного насильства (за шкалами опитувальників). На основі емпіричних даних, отриманих в результаті дослідження дітей (n=106), батьків (n=53) і вчителів (n=15) за ознаками булінгу – агресивні тенденції в поведінці (тест руки Е.Вагнера, опитувальник Є.Ільїна, П.Ковальова), самооцінка і рівень досягнень (шкала Т.Дембо і С.Рубінштейн модифікована А.Прихожан), тривожність (тест шкільної тривожності Філіппса), статус у колективі (тип соціометрії – параметричний, кількість виборів – від 0 до 6-ти), комунікативність, впевненість, імпульсивність, чутливість, самоконтроль, нервова напруженість (тест Кеттела, дитячий варіант), схильність до булінгу (авторські анкети булінгу для дітей та вчителів початкових класів) виокремлено 34 потенційних кривдники (32% від кількості досліджуваних), 24 потенційні жертви шкільного насилля (22,6% від кількості досліджуваних), інші школярі – потенційні спостерігачі, вірогідні захисники жертв чи агресорів. Відповідно з моделлю аналізу відносин С.Карпмана та одержаними у ході експерименту даними, потенційні жертви та агресори можуть мінятися ролями.

У потенційних кривдників зафіксовано такі типи агресивної поведінки за методикою Є.Ільїна, П.Ковальова: непряма фізична агресивна поведінка – 23% (псування майна жертви, результатів її праці), пряма фізична агресивна поведінка – 29% (виражається в заподіянні фізичного болю), непряма вербальна агресивна поведінка – 12% (звинувачення і погрози жертві, виражені в крику, скаргах, агресивних фантазіях), пряма вербальна агресивна поведінка – 15% (виражається в образах, спробах принизити, висміяти іншого), пряма вербальна, фізична агресивна поведінка – 9% (словені образи підкріплюються стусанами, штовханням, ударами в обличчя), непряма, пряма вербальна агресивна поведінка – 9% (мета використання слів – образити, помститися напругу чи за допомогою іншого), непряма вербальна, фізична агресивна поведінка – 3% (за емпіричними даними опитування дітей) (Рис.1).

Для виконавців шкільного насильства негативним наслідком їхньої поведінки є те, що спосіб агресивної поведінки закріплюється в їхній свідомості на майбутнє, знижується почуття відповідальності за власні дії, зростає схильність до асоціальних кроків.

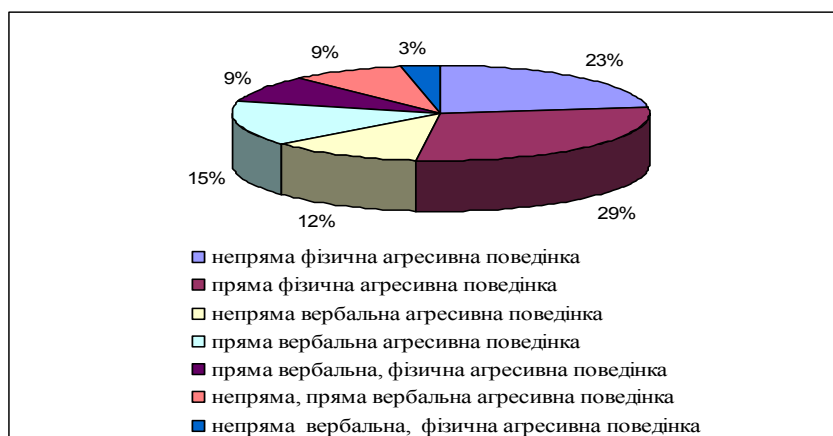

Рис. 1. Типи агресивної поведінки за методикою Є.Ільїна, П.Ковальова

Результати діагностичного дослідження показують, наскільки поширене насильство серед дітей молодших класів. Підрахунки виявили, що свідками шкільного насильства хоча б один раз були 36 (34%) учнів. Однак реальний відсоток може бути і вищим, бо одна частина дітей взагалі не відповіли на це запитання (хоча визнали, що самі можуть застосовувати насильницькі дії стосовно однокласників), а інша – могла давати соціально бажані відповіді. Щодо вживання «лихих» слів, то найпоширенішими виявилися «дурень» і його похідні – «придурок», «дурепа», «дурник», «тупий». Це пояснюється тим, що у школі основним критерієм успішності залишається саме інтелект. Менш популярними є «лайливі» слова «дебіл» та «ідіот», хоча молодші школярі не розуміють їх значення. Вважаємо, що орієнтація учнів на ці слова є наслідком учительської та батьківської інвективної лексики, в якій переважає критерій «розумний – дурний». Ми беремо до уваги агресивний потенціал цих слів, бо основна мета їх використання – образити, помститися, тобто зачепити за живе.

В результаті аналізу емпіричних даних за авторською анкетою булінгу для вчителів з'ясували, що вже в початковій школі майже усі учні вміють образити, принизити інших словом. Про існування у середовищі початкових класів несправедливих звинувачень, залякування, лайки, присвоєння прізвиськ вказали 43 (41%) дітей. Про застосування ударів кулаком, ногами, побиття, навмисне нанесення тілесних травм та пошкоджень вказали 45 (42%) респондентів (за емпіричними даними опитування дітей) (Рис.2). Аналіз поширеності форм булінгу серед учнів молодшої школи виявив, що дітьми використовуються заборони та ігнорування, які є прихованою формою цькування. Таким чином, зрозуміло, що школа повинна докладати всіх зусиль у боротьбі з цією звичкою, натомість, бачимо, що учні, не позбуваються її, а навпаки, технічно «вдосконалюють».

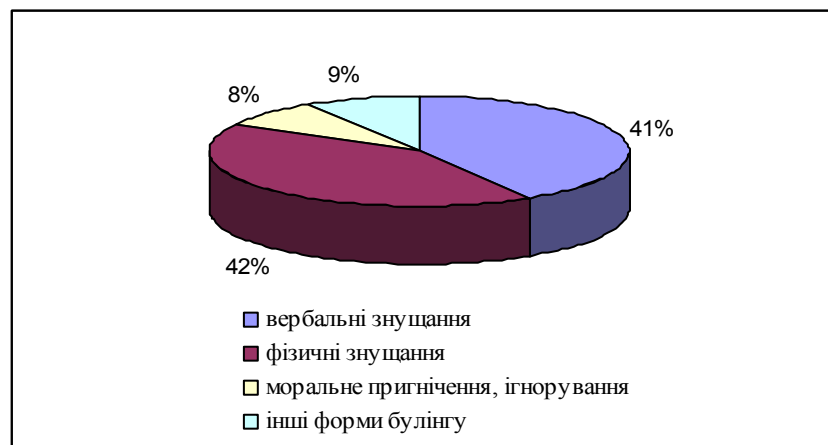

Рис. 2. Поширеність форм булінгу серед молодших школярів

Ми виявили і те, що усякий вид шкільного насильства викликає гнів, ненависть, образу, приниження, роздратування, збентеженість, засмучення, ворожість, лють, тобто детермінує появу негативних емоцій. Крім того, у частини респондентів – 11 (10%) осіб – виникає бажання помститися, «дати здачу», «дати в голову», «побити у відповідь». Разом з тим, 24 (23%) школярів не дали відповіді на запитання, що стосуються їх переживань. Припускаємо, що вони ніколи не ображаються або не вміють/ не хочуть висловитися про свої емоції.

За результатами діагностичного дослідження (авторська анкета булінгу для дітей), діти молодшого шкільного віку «полюбляють» агресивні та фрустраційні ситуації. На їх думку, словесне та фізичне насильство виникає через роздратованість, невдачі, злість, заздрощі, ревності через невміння мирно домовитись або взагалі без причини. Дуже часто таким чином відповідають на систематичні образи і приниження.

В результаті кореляційного аналізу за r – коефіцієнтом лінійної кореляції К.Пірсона сукупності емпіричних даних, отриманих за психодіагностичними методиками (табл. 1), виявлено

прямі зв'язки між типами агресивної поведінки ($r = 0,74$, $r = 0,76$ при $p \leq 0,01$), між схильністю до агресивності і самооцінкою ($r = 0,35$ при $p \leq 0,05$), між самооцінкою і прямою фізичною агресією ($r = 0,33$ при $p \leq 0,05$). Учні молодшого шкільного віку, схильні до шкільного насилля є агресивні, з неадекватною самооцінкою, задоволені собою, намагаються верховодити над оточуючими та пробують підпорядкувати собі інших учнів; мають імідж безсоромних, без почуття вини або здатності ставити себе на місце інших осіб. Школярі, що потайки псують майно жертви, результати праці іншого мають вищий середнього рівень тривожності. Статус у колективі корелює із самооцінкою, а це в свою чергу впливає на роль (кривдник, жертва, активний чи пасивний спостерігач) яку виконують діти за вчинення актів насилля.

Таблиця 1

Матриця кореляційного аналізу показників булінгу в початкових класах

Досліджувані змінні	Агресивність	Пряма вербальна агресія	Непряма вербальна агресія	Пряма фізична агресія	Непряма фізична агресія	Самооцінка	Тривожність	Статус у колективі
Агресивність	1							
Пряма вербальна агресія	-0,06	1						
Непряма вербальна агресія	-0,15	0,74	1					
Пряма фізична агресія	0,18	0,76	0,63	1				
Непряма фізична агресія	-0,08	0,74	0,68	0,65	1			
Самооцінка	0,35	0,15	0,10	0,33	0,06	1		
Тривожність	-0,14	0,01	0,18	-0,03	0,20	-0,22	1	
Статус у колективі	0,02	-0,01	0,05	-0,012	0,04	0,14	-0,14	1

Результати значущі на рівнях $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$

Відповідно з дослідницькими фактами науковців, у процесі шкільного насильства кривдники можуть отримувати психологічну і соціальну користь. Передусім, за допомогою своєї поведінки вони позбавляються внутрішньої напруги і відчувають полегшення. Негативні лідери здобувають таким чином або підтримують свою провідну позицію у групі, у зв'язку з цим теж відчувають задоволення і комфорт. Якщо виконавцем насильства є вчитель, то він може досягти у класі кращої дисципліни і мати імідж авторитарної особи серед учнів, причому свій авторитет він здобув через страх учнів, а не через особистісні якості [3].

Результати дослідження показали значущий кореляційний взаємозв'язок між імпульсивністю і прямою вербальною агресивною поведінкою ($r = 0,39$ при $p \leq 0,05$), непрямою вербальною агресивною поведінкою ($r = 0,31$ при $p \leq 0,05$), прямою фізичною агресивною поведінкою ($r = 0,38$ при $p \leq 0,05$), непрямою фізичною агресивною поведінкою ($r = 0,41$ при $p \leq 0,05$); між комунікативністю і впевненістю ($r = 0,75$ при $p \leq 0,01$), чутливістю ($r = 0,44$ при $p \leq 0,05$); між

самоконтролем і впевненістю ($r = 0,41$ при $p \leq 0,05$), чутливістю ($r = 0,40$ при $p \leq 0,05$); між нервовою напруженістю та імпульсивністю ($r = 0,42$ при $p \leq 0,05$).

Таблиця 2

Матриця кореляційного аналізу показників булінгу в початкових класах

Досліджувані змінні	Агресивність	Пряма вербальна агресія	Непряма вербальна агресія	Пряма фізична агресія	Непряма фізична агресія	Комунікативність	Впевненість	Імпульсивність	Чутливість	Самоконтроль	Нервова напруженість
Агресивність	1										
Пряма вербальна агресія		1									
Непряма вербальна агресія			1								
Пряма фізична агресія				1							
Непряма фізична агресія					1						
Комунікативність	0,03	0,05	0,12	-0,02	0,04	1					
Впевненість	0,01	0,10	0,13	-0,11	0,01	0,75	1				
Імпульсивність	-0,10	0,39	0,31	0,38	0,41	-0,24	-0,09	1			
Чутливість	-0,12	0,13	0,21	0,20	0,26	0,44	0,32	0,28	1		
Самоконтроль	0,11	0,02	-0,03	-0,20	-0,02	0,29	0,44	0,16	0,40	1	
Нервова напруженість	0,04	0,22	0,26	0,18	0,28	-0,08	0,16	0,42	0,32	0,20	1

Результати значущі на рівнях $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$

Спираючись на ці дані, можна констатувати, що булінг залежить від особистісних рис (комунікативності, впевненості, самоконтролю, імпульсивності, чутливості, нервової напруженості, тривожності), самооцінки, статусу у колективі. Серед чинників, які перешкоджають прояву насильницької поведінки є можливість покарання за агресію, дружні стосунки, а також такі особистісні риси, як поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, високий самоконтроль.

Психологічна профілактика як особливий вид діяльності дитячого психолога, спрямований на збереження, зміцнення і розвиток психічного здоров'я дітей на всіх етапах шкільного дитинства. Завдання практичних психологів – застосовувати інноваційні підходи щодо профілактики шкільного насилля, які базуються на гуманістичних принципах, що забезпечують розвиток духовності, світоглядних орієнтирів, становлення ціннісно-сислової сфери та запобігають проявам агресії, наруги та негативного взаємовпливу дітей.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що емпіричне дослідження виявило характерні прояви шкільного насильства; і його високий рівень поширеності у середовищі учнів початкових класів. Як з'ясувалося, психологічне насильство у школі пов'язане із його катарсичною й експлетивною функціями, демонстрацією дорослості та приналежності до референтної групи осіб. У школі до дітей часто застосовуються колективні образи. Батьки і вчителі чинять фізичне і вербальне насильство з «виховною» метою і для розрядки негативних емоцій, викликаних асоціальною поведінкою дітей.

Література

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. / Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. – СПб. : прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с. ; Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Рональд Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с. ; Тейлор Ш. Социальная психология / Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. – СПб. : Питер, 2004. – 767 с.].
2. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
3. Чемеровска-Коруба Е. Шкільна система протидії агресії та насильству. Рекомендації для вчителів : в рамках програми Польської закордонної допомоги Міністерства закордонних справ Республіки Польща у 2009 році [Електронний ресурс] / Е. Чемеровска-Коруба, К. Коруба. – Режим доступу до статті : [http:// www.polskarotoc.gov.pl](http://www.polskarotoc.gov.pl).
4. Buchner G. Grundlagen zu Gewalt in der Familie / G. Buchner, B. Cizek, V. Gossweiner, O. Kapella, J. Pflegerl. – München, 2007. – 74 s.
5. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia // [www.leymann.se / English / frame. html.](http://www.leymann.se/English/frame.html)].

Відомості про автора:

Юрчик Оксана Миколаївна – аспірантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Статтю подано до друку 14.04.2015.

УДК 059.9.01

© І. І. Ягіяєв, 2015 р.

І. І. Ягіяєв (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ У АТЕЇСТІВ ТА РЕЛІГІЙНИХ ЛЮДЕЙ

Дослідження присвячене розрізненню показників психологічного благополуччя у релігійних та нерелігійних респондентів із застосуванням методу порівняння середніх. Члени релігійної групи отримали вищі за атеїстів показники позитивних стосунків, цілей в житті, само прийняття, задоволеності життям і наявності смислу, нижчі – автономії та пошуку смислу. Дисперсійний аналіз показав, що саме належність до релігійної або атеїстичної групи, а не стать або країна проживання робили значущий внесок в різницю по таким індексам, як позитивні стосунки, автономія, цілі в житті, самоприйняття, задоволеність життям, наявність та пошук смислу.

Ключові слова: релігійність, атеїзм, психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, смисл життя.

Настоящее исследование посвящено изучению различий показателей психологического благополучия у религиозной и атеистической групп методом сравнения средних. Члены